

Rozvíjení pedagogických dovedností studentů učitelství 1. stupně ZŠ

BOHUMÍRA ŠMAHELOVÁ

Pedagogická fakulta MU, katedra pedagogiky, Poříčí 31, 603 00 Brno, smahelova@ped.muni.cz

Klíčová slova: rozvíjení pedagogických dovedností, pedagogické intervence

Abstrakt. K vytváření didaktických dovedností studentů přispívá specifický soubor pedagogických intervencí. Zajímalo nás, které intervence studenti nejvíce potřebují. V první fázi šetření jsme se zaměřili na názory samotných studentů. Zajímalo nás, jak sami hodnotí své dovednosti, v čem mají největší problémy. Ve druhé fázi výzkumu jsme vycházeli ze zkušeností učitelů z praxe. Učitelé uváděli, v čem by se chtěli zlepšit. Odpovědi učitelů i studentů se v mnohém shodují. Obě skupiny pociťují nejvíce nedostatky v dovednosti volit a využít adekvátních metod a forem výuky. Výsledky šetření nám pomohou při volbě pedagogických intervencí, tedy systematického postupu učitelů v rámci seminářů z oborových didaktik a během souvislé pedagogické praxe.

ŠMAHELOVÁ, B. **The Development of Pedagogical Skills**

Key words: the development of pedagogical skills, pedagogical interventions

Abstract. Students didactical skills are expanded by a specific set of pedagogical interventions. We looked at which interventions the students need the most. We wanted to know how students evaluate their own skills, what they find difficult. The second phase of the research was based on practicing teacher's experience. Teachers were to state what they feel they should improve. The answers of teachers and students correlate in many ways. Both groups see failings in the skill of adequate methods and forms of teaching. The results of the research will help us with selecting pedagogical interventions, that is, systematic approach of teachers in subject matter methodology courses and during the teaching practice.

K utváření didaktických dovedností v seminářích i při praxi na školách přispívá specifický soubor pedagogických intervencí. Podle V. Švece rozumíme pedagogickou intervencí „systematický postup učitele, který u studentů navozuje a do určité míry „reguluje“ proces osvojování pedagogických dovedností, přičemž tento postup (v závislosti na náročnosti osvojované dovednosti a fázi jejího osvojování i v závislosti na dispozicích studenta) poskytuje prostor pro autoregulaci jejich učení.“ (Švec, 2000, s. 83)

V rámci výzkumného úkolu nás zajímalo, které intervence studenti nejvíce potřebují pro rozvíjení svých pedagogických dovedností. V první fázi našeho šetření jsme se zaměřili na zjištění názorů samotných studentů, jak hodnotí své dovednosti, v čem mají největší problémy. V druhé fázi výzkumu nás zajímalo, jaké problémy mají učitelé v praxi, zda mají podobné problémy jako studenti a v čem by se chtěli zdokonalit. Jelikož šetření ukázalo, že jak studenti, tak i učitelé cítí největší nedostatky v oblasti správné volby a použití vyučovacích metod, zaměřili jsme třetí fázi šetření na to, jak cviční učitelé provádějí během praxe studentů intervence právě v oblasti vyučovacích metod a metodických postupů.

1. fáze šetření

Studenti učitelství 1. stupně ZŠ hodnotili své dovednosti poprvé po absolvování mikrovýstupů v rámci didaktiky *prvouky* podle následující osnovy.

Osnova pro seberefektivní hodnocení

1. Z čeho jsem měl(a) největší obavu?
2. Co se mi podařilo (nepodařilo)?
3. Proč mám tyto problémy?
4. O co se musím snažit?
5. Volné výpovědi.

Škála pro seberefektivní hodnocení pedagogických dovedností

Stupeň 1 vyjadřuje nejnižší úroveň uplatněné dovednosti, stupeň 5 nejvyšší úroveň.

1. Zvládnutí obsahové stránky výuky	1	2	3	4	5
2. Vhodnost výběru vyučovacích metod	1	2	3	4	5
3. Vhodnost výběru vyučovacích prostředků	1	2	3	4	5
4. Hodnocení slovní komunikace	1	2	3	4	5
5. Hodnocení mimoslovní komunikace	1	2	3	4	5
6. Organizační zvládnutí výstupu	1	2	3	4	5

V dalších letech prováděli sebereflexi v rámci profesionálního praktika a na souvislé praxi podle následující osnovy.

Sebereflexe studentů – škála pro zhodnocení pedagogických dovedností

Stupeň 1 vyjadřuje nejnižší úroveň uplatněné dovednosti, stupeň 5 nejvyšší úroveň, symbol 0 znamená, že daná dovednost nebyla ve vyučovací hodině uplatněna.

• zvládnutí obsahové stránky výuky	1	2	3	4	5	0
• výběr vyučovacích metod	1	2	3	4	5	0
• výběr vyučovacích prostředků	1	2	3	4	5	0
• zvládnutí slovní komunikace	1	2	3	4	5	0
• zvládnutí mimoslovní komunikace	1	2	3	4	5	0
• navázání kontaktu se žáky po zahájení hodiny	1	2	3	4	5	0
• motivace žáků k učebním činnostem	1	2	3	4	5	0
• kladení otázek žákům (srozumitelnost, přesnost ....)	1	2	3	4	5	0
• reagování na odpovědi žáků (adekvátnost, motivační účinek...)	1	2	3	4	5	0
• reagování na neplánované situace ve třídě (stručně tyto situace popište)	1	2	3	4	5	0
• uplatnění aktivizujících metod výuky (problémové učení, didaktické hry...)	1	2	3	4	5	0
• využití skupinové práce	1	2	3	4	5	0
• organizace činnosti žáků ve vyučovací hodině	1	2	3	4	5	0
• vytváření příznivého klimatu ve třídě	1	2	3	4	5	0
• reagování na individuální projevy, zvláštnosti žáků	1	2	3	4	5	0

Sebereflexe - neúplné věty

1. Uvědomuji si, že ...
2. Pokusil(a) jsem se o ...
3. Ověřil(a) jsem si, že ...
4. Na začátku hodiny jsem cítil(a) ..., postupně jsem..., na konci hodiny jsem měl(a) pocit..., žáci většinou reagovali ....
5. Podařilo se mi, udělalo mi radost ....
6. Méně se mi podařilo.....
7. Překvapilo mě, že.....

Sebereflexe - volné výpovědi

Podrobné výsledky uvedeného šetření viz Fabiánková, 2002, s.168-183. Zde uvedeme jen stručné celkové shrnutí výpovědí studentů.

Na základě sebereflexe si studenti uvědomují, co jim dělá v rámci souvislé praxe problémy.

1. Studenti pociťují na začátku vyučovací hodiny trému a obavy, v průběhu hodiny dochází k uvolnění, ukáže se, že „to jde“. Tyto pocity má 56,7% studentů. 83,3% studentů má na konci hodiny dobrý pocit, že se jim hodina podařila. Mají radost, když žáky učivo zajímalo.
2. 53,3 % studentů nestihne probrat vše, co měli na hodinu nachystáno. Mají problémy s časovým rozvržením hodiny. Konec hodiny je uspěchaný, vynechají proto závěr, shrnutí učiva.
3. Nedaří se organizace práce žáků při hrách, skupinové práci, při činnostech mimo lavice (23,4 %)
4. Problémy s vyjadřováním má 26,7 % studentů. Používají nespisovné výrazy, dávají žákům nepřesné instrukce.
5. Problémy s vyvozováním pojmů má 40% studentů.
6. Problémy s udržením kázně ve třídě má 23,3% studentů. Týká se to těch, kteří učili na praxi ve vyšších ročnících (zejména v 5. ročníku).
7. 13,4 % studentů si uvědomuje, že v hodině mnoho hovořili a nedali dosti prostoru k vyjadřování samotným žákům.
8. Až na praxi si studenti plně uvědomují, jak je důležitá správná volba metod a forem práce a zařazování aktivizujících metod do výuky. Takto vypovídá přes 90 % studentů.
9. Teprve na souvislé praxi poznají, že učitel musí mít velké metodické znalosti, neboť příprava na vyučování je velmi náročná. 20 % studentů uvádí, že si je musí doplnit.
10. Studenti byli mnohdy překvapeni velkými znalostmi žáků, jejich spontánními reakcemi a zaujetím. Toto je vedlo k poznání, že si musí doplňovat znalosti z oboru (přírodověda, vlastivěda).
11. Studenti se soustředí stále na tytéž žáky, na ty, co se hlásí. Zapomínají na žáky pasivnější.
12. Někteří studenti mají problém s odhadem, co bude pro žáky obtížnější, které učivo bude snadnější. Spíše mají tendenci zahltnout žáky množstvím nových poznatků. Uvědomuje si to 30 % studentů.
13. Menší část studentů nezvládá praxi hlasově (problémy s hlasivkami po 4 dnech praxe mělo 16,7 % studentů).

2. fáze šetření

V další fázi výzkumu nás zajímalo, jaké problémy mají učitelé v praxi, zda mají podobné problémy jako studenti, v čem by se chtěli zdokonalit.

V rámci dotazníku, který učitelé z praxe vyplňovali, byla položena též otázka: **Chtěl(a) bych se zdokonalit.** Na tuto otázku respondenti psali volné odpovědi. Celkově odpovídalo 268 učitelů. Odpovědi jsme vyhodnotili následovně.

Zlepšit dovednosti v oblasti metodiky by chtělo	51 (19,03 %) dotázaných učitelů.
Zlepšit se v jazycích	32 (11,94 %)
Zlepšit aktivizaci a motivaci žáků	15 (6,67 %)
Zvýšit odbornost	13 (4,85 %)
Práce s počítačem	14 (5,22 %)
Umět pracovat s problémovými žáky, se žáky s vývojovými poruchami	12 (4,48 %)
Zlepšit se mluveném projevu	8 (2,99 %)
Zvýšit svoji tvořivost	9 (3,36 %)
Zkvalitnit plánování a organizaci výuky.....	5 (1,87 %)
Zlepšit komunikace s rodiči	3 (1,12 %)
Zvládání stresových situací,duševní hygiena	2 (0,75 %)
Více trpělivosti	2 (0,75 %)
Komunikace se žáky.....	5 (1,87 %)
Diagnostické dovednosti.....	1 (0,37 %)
Zlepšit se ve zpracování příprav.....	1 (0,37 %)
Uměl zadávat přiměřené úkoly	1 (0,37 %)
Umět vytyčit problém.....	1 (0,37 %)
Více pružnosti ve výuce	1 (0,37 %)

Učitelé zde uváděli, že mají problémy se zařazováním alternativních metod do výuky, s používáním didaktické techniky, neumějí využít nových médií, her.

Dále by učitelé chtěli např. umět rychle a adekvátně hodnotit práci žáka, zlepšit individuální přístup k dětem, práci s literaturou, přimět žáky k plnění domácích úkolů.

Jak je vidět z uvedeného přehledu, nejvíce učitelů cítí nedostatky v oblasti metod práce. Zde je shoda s výpověďmi studentů, kteří si také na praxi uvědomovali v 90 % nutnost správné volby metod a forem výuky. Přetrvávají problémy s organizací žáků, s jejich aktivizací. I učitelé v praxi se necítí jisti při řešení kázeňských přestupků žáků a v situacích, kdy je nutno řešit konflikty. (Podrobně viz Fabiánková, 2004, s. 185-191).

3. fáze šetření

V této fázi šetření jsme se proto zaměřili na zkoumání toho, jak cviční učitelé provádějí intervence právě v oblasti vyučovacích metod a metodických postupů. Jako metoda byl použit dotazník a řízený rozhovor. Výzkumný vzorek tvořili studenti učitelství 1. stupně ZŠ, a to 80 studentů. Šetření s nimi bylo prováděno po skončení praxe ve 3. ročníku – v 6. semestru, kdy byli na souvislé praxi v Brně u fakultních cvičných učitelů, a dále po skončení souvislé praxe na začátku 4. ročníku – v 7. semestru, kdy vykonali praxi v místě bydliště u učitelů na škole, kterou si sami vybrali. Studenti vyplnili dotazník a informace byly doplněny a zpřesněny rozhovorem.

Dotazník

1. Cvičný učitel se mi věnoval více:

- při přípravě vyučovacích hodin
- po skončení vyuč. hodiny při rozboru
- stejnou měrou se věnoval přípravě i rozboru
- nevěnoval se vůbec

2.Učitel se věnoval přípravě mých vyučovacích hodin :

nevěnoval se - málo – přiměřeně – velmi pečlivě – příliš detailně (málo možnosti pro vlastní tvořivost)

3. Učitel mi nejvíce radil při přípravě na výuku v oblasti:

- obsahu výuky
- stavby vyučovací hodiny
- organizace práce

- d) volby a použití vyučovacích metod
- e) vyučovacích prostředků
- f) jiná odpověď

4. Při rozborech vyučovacích hodin se učitel nejvíce věnoval:

- a) obsahové stránce výuky
- b) stavbě vyučovací hodiny
- c) organizaci práce
- d) vyučovacím metodám
- e) vyučovacím prostředkům
- f) jiná odpověď

5. Učitel mi při přípravě vyučovacích hodin radil v oblasti použití metod:

Stupeň 1 vyjadřuje nejnižší četnost uplatnění intervence, stupeň 5 nejvyšší četnost, symbol 0 znamená, že učitel v dané oblasti neuskutečňoval žádné intervence.

Slovních	monologických	1 2 3 4 5 0
	dialogických	1 2 3 4 5 0
praktických činností:	pozorování	1 2 3 4 5 0
	pokusy	1 2 3 4 5 0
	laboratorní činnosti	1 2 3 4 5 0
metod demonstračních:		1 2 3 4 5 0
práce s textem:		1 2 3 4 5 0
kontroly, hodnocení, klasifikace		1 2 3 4 5 0
didaktických her		1 2 3 4 5 0

6. Učitel se při rozborech vyučovacích hodin nejvíce věnoval intervencím do oblasti metod:

slovních:	monologických	1 2 3 4 5 0
	dialogických	1 2 3 4 5 0
praktických činností:	pozorování	1 2 3 4 5 0
	pokusy	1 2 3 4 5 0
	laboratorní činnosti	1 2 3 4 5 0
metod demonstračních:		1 2 3 4 5 0
práce s textem:		1 2 3 4 5 0
kontroly, hodnocení a klasifikace		1 2 3 4 5 0
didaktickým hrám		1 2 3 4 5 0

7. Učitel mi při přípravě na výuku radil v oblasti metod:

motivačních	1 2 3 4 5 0
expozičních	1 2 3 4 5 0
fixačních	1 2 3 4 5 0
diagnostických	1 2 3 4 5 0
aplikačních	1 2 3 4 5 0

8. Učitel mi při rozboru vyučovací hodiny radil v oblasti metod:

motivačních	1 2 3 4 5 0
expozičních	1 2 3 4 5 0
fixačních	1 2 3 4 5 0
diagnostických	1 2 3 4 5 0
aplikačních	1 2 3 4 5 0

9. Učitel mi radil s využitím aktivizujících metod ve výuce: 1 2 3 4 5 0
(uveďte ,o které metody šlo)

10. Nejvíce mi chybělo ze strany učitele: (volná odpověď)

Výsledky

- Podle odpovědí studentů se nevyskytl ani jeden učitel, který by se nevěnoval studentům vůbec. Učitelé věnují poněkud více pozornosti přípravě studenta na výuku než následnému rozboru jeho vyučovacího pokusu.
- Většina studentů hodnotí péči, kterou věnují učitelé jejich přípravě na výuku jako přiměřenou nebo velmi pečlivou.
- V 8 případech studenti uváděli, že jim učitel příliš vnucoval svoji představu o výuce a nenechal je samostatně a tvořivě pracovat.

- Podle výpovědí studentů věnují **učitelé při přípravě na výuku nejvíce pozornosti obsahové stránce výuky a stavbě vyučovací hodiny**. Shodně tak vypovídali studenti po praxi ve 3. i ve 4. ročníku.
- **Vyučovacím metodám věnovalo největší pozornost pouze 6 (7,50 %) fakultních cvičných učitelů na praxi studentů ve 3. ročníku a 3 (tj. 3,75 %) učitelů na praxi ve 4. ročníku**. Studenti v rozhovoru vypovídali, že učitelé jim nejvíce říkali, co mají probrat v průběhu vyučovací hodiny, v jakém sledu, co mají dát za domácí úkol, ale volbu metod nechávali více na samotných studentech.
- **Při rozboru hodin již nevěnovali učitelé zvýšenou pozornost obsahové stránce výuky a stavbě vyučovací hodiny. Zaměřovali se na organizaci práce a vyučovací metody**. Zde pravděpodobně vidí učitelé největší nedostatky, proto na ně reagují. Stálo by za úvahu více se věnovat metodám práce již ve fázi přípravy na výuku. Jako jiná odpověď se vyskytlo, že se učitel nejvíce zabýval problematikou udržování kázně ve třídě (7x), práci s problémovými žáky (4x) a verbální komunikací (spisovná mluva)- 1x.
- Z přehledu je vidět, že **intervence chyběly hlavně u metod praktických činností a metod demonstračních**. Studenti uváděli, že v jejich výuce nebyly pokusy, pozorování a laboratorní činnosti na praxi zařazovány. Z toho vyplývá, že jsou v hodinách uplatňovány více metody slovní. **Více intervencí bylo u didaktických her, práce s textem, metod dialogických a metod kontroly, hodnocení a klasifikace**. Jak při přípravě na výuku, tak při rozboru vyučovacích hodin směřovaly intervence učitelů do stejné oblasti.
- Z rozboru odpovědí vyplynulo, že **nejsilněji byly pocíťovány intervence u metod expozičních a fixačních**. V tom se shodovali studenti po praxi jak ve 3., tak i ve 4. ročníku. Studenti většinou neměli problémy s metodami motivačními. Shodně uváděli, že problémy jim činí metody aplikační a hlavně metody diagnostické. **Nedostatek intervencí do oblastí diagnostických metod více pocíťovali studenti 4. ročníku**. Z toho vyplývá, že by se cviční učitelé měli zaměřit více na tuto oblast přípravy studentů
- Studenti 4. ročníku postrádali intervence v oblasti aktivizujících metod v 13,75 %, tj. u 11 učitelů. Větší intenzitu intervencí v oblasti aktivizujících metod práce zaznamenali studenti u učitelů na praxi ve 3. ročníku. 5 studentů 4. ročníku uvedlo, že měli problémy se zařazováním netradičních metod do výuky – učitelé to nechtěli dovolit, že by tyto činnosti narušovaly kázeň ve třídě. 6 studentů 4. ročníku uvedlo, že učitelé jim dovolili aktivizující metody do výuky zařadit, ale sami říkali, že oni už doučí postaru. 3 studenti naopak uvedli, že se učitelům nové metody líbily a že byli rádi, že se od studentů něčemu novému přiučili. Větší zaměření na aktivizující metody bylo u učitelů brněnských škol. Je to způsobeno jistě i tím, že studenti jsou na praxi i na školách, které uplatňují ve výuce prvky daltonské školy.

Na otázku, které aktivizující metody byly ve výuce použity, odpovídali studenti:

prvky daltonské školy :	26 studentů 3. ročníku,	10 studentů 4. ročníku
projektové vyučování:	15 studentů 3. ročníku,	12 studentů 4. ročníku
heuristický rozhovor:	8 studentů 3. roční,	15 studentů 4. ročníku
beseda:	2 studenti 3. ročníku,	4 studenti 4. ročníku
didaktické hry:	75 studentů 3. ročníku,	77 studentů 4. ročníku
problémové vyučování:	2 studenti 3. ročníku	

Co se týká desáté otázky (Co mi nejvíce chybělo ze strany cvičného učitele) lze odpovědi studentů shrnout následovně. Studenti potřebují nejvíce poradit, jak pracovat s problémovými žáky, jak provádět diagnostiku třídy. Ve 4. ročníku postrádali více hlubší rozbor vyučovacích hodin a větší pomoc při přípravě na výuku. Problémy s výukou čtení a psaní, zvláště v 1. ročníku ZŠ zůstávají stejné na praxi ve 3. i 4. ročníku.

Závěry

1. Co se týká pedagogických intervencí, jeví se nám jako vhodné:
2. Rozebírání mikrovýstupů v rámci oborových didaktik.
3. Provádění sebereflexe (viz výše uvedené osnovy a škály).
4. Podrobný rozbor hospitací u cvičného učitele, u kolegů-studentů.
5. Oborová didaktiková i cviční učitelé na školách by měli vést studenty k promyšlené přípravě na výuku, stanovení výchovně vzdělávacích cílů, zamýšlet se nad variantními postupy ve výuce.
6. Provádět diagnostiku třídy.
7. Cvičný učitel by měl pomoci studentům v návaznosti na diagnostiku třídy stanovit pro jednotlivé žáky přiměřené úkoly.
8. Je třeba upozorňovat na chyby ve slovní i mimoslovní komunikaci (hlasitost projevu, rychlost, intonace, parazitní slova, nespisovné výrazy, strnulý postoj, nepřiměřená gestikulace a mimika atd.).
9. V modelových situacích řešit konflikty se žáky i s rodiči.
10. Posílit intervence v oblasti aktivizujících a diagnostických metod.

Literatura

- FABIÁNKOVÁ B. 2002: Rozvíjení sebereflektivních dovedností studentů v didaktice prvouky a profesionálním praktiku. In ŠVEC, Cesty k učitelské profesi: Utváření a rozvíjení pedagogických dovedností. Brno: Paido, s. 168-184.
- FABIÁNKOVÁ B. 2004: Rozvíjení pedagogických dovedností. In Havel J., Janík T. Pedagogická praxe v pregraduální přípravě učitelů. Brno: Masarykova univerzita, s.185-191. ISBN 80-210-3378-9.
- PROKEŠOVÁ L. 2002: Možnosti vytváření didaktických dovedností studentů (v obecné didaktice ve studiu učitelství pro primární vzdělávání) In Švec, V. Monitorování a rozvoj pedagogických dovedností. Brno: Paido, s.151-154 ISBN 80-85931-87-7.
- ŠVEC V. 2002: Intervence podporující vytváření didaktických dovedností studentů. In Švec V., Musil R. Monitorování a rozvoj pedagogických dovedností. Brno: Paido, s.83-105.